

4.4. Державна політика взаємодії з українською діаспорою та питання проведення IV Всесвітнього форуму українців

Ситуація, що склалася навколо організації IV Всесвітнього форуму українців, а також низка інших проблем, що загострилися у зв'язку з підготовкою до цього відповідального заходу загальнонаціонального масштабу, свідчать про критичний стан даної сфери державної політики, а також ві-

дображає суперечливі реалії взаємин Української держави з організованими громадами закордонних українців.

IV Форум відповідно до статуту Української Всесвітньої Координаційної Ради, рішень попереднього форуму, а також згідно з положеннями Національної програми «Закордонне українство» на період до 2005 р. мав відбутися у серпні 2005 р. Відмова від його проведення у попередньо визначені терміни, а також зрив проведення Форуму у листопаді 2005 р. (до річниці Помаранчевої революції) має, на нашу думку, низку організаційних і суб'єктивних причин. Головна з них полягає в тому, що держава в особі відповідних інституцій і конкретних осіб, відповідальних за гуманітарні напрями державної політики, виявилася неготовою до «зустрічі» з представниками українських громад світу, оскільки не має розробленої ідеології і стратегії розвитку взаємин з діаспорою. Невизначеними на сьогоднішній день лишаються як принципи і пріоритети Української держави у сфері зв'язків із закордонним українством, так і система координації органів державної влади щодо їх реалізації.

Попередній період у даній сфері характеризувався такими *основними тенденціями*.

1. **Допомога діаспори у розбудові Української держави.** Даний підхід пов'язаний із періодом здобуття незалежності України у 1991 р., що характеризувався значною активізацією контактів між національно-демократичними силами і патріотичними українськими організаціями західної діаспори, головним чином США, Канади, Австралії, країн Західної Європи. Надії на тривалу і плідну співпрацю у сфері державного будівництва і утвердження національно-демократичних ідеалів в Україні спонукали українські організації до значних фінансових пожертв, спонсорювання численних культурницьких ініціатив і проектів, лобювання українських національних інтересів перед урядами країн проживання. Для координації цих зусиль, зокрема, були створені низка структур і фондів. Згодом, внаслідок сповільнення процесу «націоналізації» культурного і державно-політичного курсу України, а також через практику зловживань частини українських отримувачів діаспорної допомоги, присутність патріотичних структур діаспори у вітчизняному політико-культурному просторі суттєво зменшилася. Вона практично звелася до кількох проектів (діяльність видавництва «Смолоскип», Фондації ім. О. Ольжича, конкурс знавців української мови ім. П. Яцика), на сьогоднішній день більш або менш локальних.

2. **Формування цілісного національного організму.** Це завдання, тісно пов'язане з наведеним вище трендом, реалізувалося головним чином у задумі й самому проведенні першого Всесвітнього форуму українців (1992 р.).

Постання Української незалежної держави суттєво змінило самоідентифікацію більшості українців, що через ті чи інші причини опинилися за межами історичної батьківщини. Традиційно представники українських організацій (Світовий конгрес українців) оперують цифрою 20 млн осіб, однак сьогодні вона є достатньо умовною і навряд чи враховує трансформації останнього десятиріччя. Для більшості представників т.зв. західної діаспори – учасників визвольних змагань ХХ ст. та їхніх патріотичних нащадків – проголошення незалежності України стало здійсненням мрій і підсумком майже сторічної боротьби за визнання. Поява на карті світу незалежної України стала суттєвим фактором стабілізації статусу цих груп у країнах проживання, що збіглося в часі з радикальними процесами зміни поколінь. Наслідком цього стала певна демобілізація патріотичних структур західної діаспори, втрата ними впливовості, масової підтримки і мотивацій активної діяльності, що поглибилася у зв'язку з розчаруваннями стосовно характеру суспільних процесів в Україні (див. вище).

Натомість для українців пострадянського і постсоціалістичного простору проголошення незалежності батьківщини означало, зокрема, й перетворення їх на іноземців у тих країнах, до яких вони виїздили у статусі «радянських людей». Для більшості з представників цієї «нової» діаспори процес такої самоідентифікації проходив досить болісно і викликав скоріше негативну реакцію, що цілком зрозуміло в контексті посилення соціального дискомфорту і невизначеності соціальних перспектив у нових національних державах. Особливо гостро цей процес проходив і досі триває в умовах Російської Федерації, де антиукраїнська риторика є частиною державної ідеології, а останнім часом і суспільно-політичного консенсусу. Однак і в цих умовах на теренах колишнього СРСР практично повсюдно виникли стихійні осередки палких прихильників української ідеї, для яких новий статус відкрив перспективи національного самоствердження і національно-патріотичного чину. Для об'єднання цих різномірних структур і категорій українства в межах цілісної стратегії і скоординованої діяльності й була заснована згідно з рішенням першого Форуму Українська Всесвітня Координаційна Рада (УВКР). Щоправда, її діяльність впродовж 14 років була паралізована внаслідок браку ресурсів, визначеної стратегії і перманентного протистояння з Товариством «Україна-Світ», СКУ, різних очікувань і пріоритетів трьох складових організації – представників західної, східної діаспор і вітчизняних націонал-демократичних організацій.

3. Включення діаспори у внутрішньополітичну боротьбу. В мовах, коли обидва зазначені вище тренди у взаємодії України і діаспори лишилися практично нереалізованими, частина українських діячів і організацій з-за кордону взяли курс на включення в український внутрішньополі-

тичний процес з метою впливу на нього та спрямування його в річище програмних настанов своїх середовищ. Найбільш масштабно такі наміри демонстрували об'єднання націоналістів бандерівського напрямку. У 1992 було проголошено створення Конгресу українських націоналістів як всеукраїнської партійної організації. Лідери КУНу з великими труднощами, але увійшли в політикум як впливові фігури, зокрема стали депутатами Верховної Ради (Слава Стецько, Роман Зварич). Інші активісти діаспорних партійних структур лишилися осторонь реальної політики і намагалися справляти на неї вплив опосередковано (М. Плав'юк, А. Гайдамаха та ін.). Активізація такого впливу відбулася у зв'язку з формуванням національно-демократичної опозиції та її боротьбою за повалення режиму Л. Кучми 2000-2004 рр. В умовах загострення взаємин між політизованою західною діаспорою (в особі Світового конгресу українців та його президента А. Лозинського) і керівництвом держави проходив, зокрема, III Всесвітній форум українців (2001 р.). Певним радикалізмом були позначені й резолюції Форуму, прийняті на секційних засіданнях під керівництвом активістів національно-демократичного руху, зокрема з питань мовного будівництва, освіти, культури, захисту інформаційного простору тощо. Й надалі українські організації діаспори демонстрували активну підтримку Блоку Віктора Ющенка «Наша Україна», а пізніше й самого кандидата в президенти від національно-демократичних сил. Особливо масовою і дієвою така підтримка була в умовах гострої політичної боротьби під час виборчої кампанії 2004 р. та Помаранчевої революції. Вагомим фактором українського руху в цей час стали національні організації в пострадянських країнах та представники «четвертої хвилі» трудових мігрантів у Португалії, Чехії, Іспанії, Італії та ін. Особливо слід відзначити роль українських організацій Росії, які в умовах психологічного тиску виступили на захист українських національних інтересів і демократичних цінностей.

4. Державна підтримка українських організацій за кордоном.

Активізація допомоги Української держави у задоволенні національно-культурних потреб українців за кордоном та захисту їхніх прав та інтересів була висунута на початку 2000 рр. як контрстратегія тодішнього керівництва держави у відповідь на спробу представників західної діаспори чинити на нього політичний тиск. Ключова роль відводилася в межах цієї стратегії III Форуму, організованому й проведеному із залученням значних ресурсів і за активного втручання державних структур. Сформовані місцевими адміністраціями «делегації» учасників форуму з усіх областей покликані були забезпечити лояльність залу в Палаці «Україна» діючому Президенту, а розроблені в його Адміністрації (під керівництвом В. Литвина) програмні документи, зокрема Національна програма «Закордонне українство», –

створити видимість рішучих намірів держави у цій сфері. Однак протягом наступного періоду органи державної влади (а координуюча роль у цій сфері до квітня 2005 р. була покладена на Державний комітет у справах національностей та міграції) не забезпечили реалізації й десятої частини положень Національної програми. У самому указі Глави держави, яким дана програма набувала чинності, не було передбачено ні джерел її фінансування, ні механізмів координації та відповідальності органів влади щодо виконання конкретних положень програми. Така практика спричинила значне розчарування і песимізм в українському середовищі тих регіонів, де їхня діяльність має особливо обмежену базу підтримки і часто стикається з протидією місцевої влади. Справедливе обурення активістів громад викликала також відсутність уваги до інтересів українських громад з боку деяких посольств і консульств України та спроби чиновницького тиску на українські організації за кордоном.

5. **Діаспора як інструмент зовнішньої політики України.** Останній тренд був лише частково означений на III Всесвітньому форумі українців у його підготовчих документах, але не набув конкретного втілення ні в державних програмних документах, ні в практичній площині. Використання українського лобі в зарубіжних країнах з метою реалізації національних інтересів та утвердження позитивного іміджу держави відбувалося стихійно в умовах кардинальних змін (період 1990-1992 рр., події Помаранчевої революції) і з ініціативи самої діаспори. Водночас спроби нав'язати цю роль як певний «обов'язок», що спостерігалися, приміром, у деяких секціях III Форуму (тлумачення діаспорних структур як «агентів») навіть на рівні риторики викликали гострий спротив і нерозуміння. Певною профанацією даної ідеї є, на нашу думку, і спрямування відповідних коштів на професійний брендинг, здійснюваний, до того ж, на не зовсім прозорій основі.

Цей короткий ретроспективний огляд підводить нас до висновку, що державна політика у сфері зв'язків із закордонним українством не має на сьогоднішній день ані успішної традиції, ані належної інституційної бази.

Найпершим завданням, на нашу думку, сьогодні є побудова чіткої **інституційної схеми**, відповідно до якої державна політика стосовно закордонного українства розробляється і реалізується. Розподіл повноважень між двома відомствами, відповідальними за дану сферу державної політики – Міністерством закордонних справ та Міністерством культури і туризму – за принципом чисто територіальним, що передбачає вжиття заходів на території України і на території інших держав зусиллями різних державних органів, є простим і зрозумілим з точки зору розподілу бюджет-

них коштів, але цілковито безглуздим у контексті самої проблеми та ідеї консолідації світового українства. В цій схемі **не передбачено вироблення і реалізації цілісної державної політики у даній сфері**. Координуючі функції сьогодні надано МЗС, але проведення Форуму, приміром, перебуває у сфері відповідальності Міністерства культури і туризму. Можна навести й інші колізії – зі створенням інформаційно-культурних центрів при закордонних представництвах, підпорядкуванням Українського культурного центру в Москві тощо.

На жаль, не передбачені також у чинній схемі розподілу повноважень і **механізми співпраці органів державної влади з громадськими об'єднаннями**, що складають інституційну основу світового українства. Заборона чинними нормами Бюджетного кодексу фінансування громадських організацій суттєво обмежує інструменти і можливості реалізації національних інтересів України за кордоном. При цьому практика державних асигнувань на аналогічні потреби й використання недержавних каналів здійснення відповідних програм і проектів є звичайною для багатьох країн-сусідів України.

Тим часом з мовчазної згоди Кабінету Міністрів відповідні інституції – Товариство «Україна-Світ» (голова – І. Драч) та Українська Всесвітня Координаційна Рада (голова – М. Горинь) – сьогодні перебувають у стані деградації.

Передача основних ресурсів і повноважень у розпорядження державних органів, що виявилася, зокрема у розподілі коштів на відповідні потреби в чинній редакції Державного бюджету України, є, на нашу думку, стратегічною помилкою і проявом недовіри до інституцій громадянського суспільства, а також наслідком фактичного незнання стану і потреб української діаспори.

Цілями державної політики у сфері зв'язків з діаспорою мають бути визначені:

- 1) налагодження і зміцнення зв'язків між закордонними громадами українців та їхньою історичною батьківщиною;
- 2) утвердження культурної, мовної, релігійно-конфесійної єдності українців усього світу;
- 3) об'єднання закордонних громад українців різного походження і території проживання на засадах рівності, солідарності та українського патріотизму;
- 4) підвищення авторитету українських громад і престижу української культури в країнах проживання;
- 5) представлення світового українства на міжнародній арені як важливого чинника політики і культури;

б) забезпечення участі закордонних громад у реалізації стратегічних завдань української нації у XXI ст.

Першочергові заходи щодо зміцнення інституційної бази світового українського руху мають бути спрямовані на:

- організаційне і матеріально-технічне забезпечення українських інформаційно-культурних центрів у країнах проживання співвітчизників;
- вдосконалення нормативної бази щодо реалізації положень Закону України «Про статус закордонного українця», організацію прийому заяв та видачі посвідчень закордонного українця відповідною комісією в Києві та дипломатичними установами і представництвами України за кордоном;
- структурування та активізацію роботи громадського сектору в сфері зв'язків з українцями зарубіжжя.

Комплексне розв'язання цих проблем, на нашу думку, можливе шляхом створення в м. Києві спеціалізованої багатопрофільної установи з підтримання і розвитку зв'язків з українцями діаспори – **Центру світового українства**, що включатиме такі підрозділи:

- музей української діаспори;
- прес-центр;
- бібліотеку (література, преса, відео– та аудіоматеріали);
- центр правової допомоги закордонним українцям;
- науково-аналітичний центр досліджень діаспори;
- методичний науково-освітній центр;
- центр фестивальної та гастрольної діяльності;
- виставковий зал;
- веб-портал світового українства;
- бізнес-центр.

Центр виконуватиме координуючу роль у взаємодії:

- 1) органів державної влади (Міністерства закордонних справ, Міністерства культури і туризму, Міністерства освіти і науки, Державного комітету з питань телебачення і радіомовлення, обласних і міських державних адміністрацій);
- 2) громадських організацій (УВКР, Товариство «Україна-Світ», СКУ та ін.);
- 3) національних інформаційно-культурних центрів у країнах проживання українців.

Доцільно розпочати формування виконавчої структури та ресурсної бази Центру на основі штату і приміщення Секретаріату УВКР й Товариства «Україна-Світ» у межах підготовки до проведення IV Всесвітнього форуму українців.

Необхідно також передбачити, починаючи з 2007 року, виділення державних коштів на підтримку і розвиток зв'язків з українською діаспорою за єдиною статтею Державного бюджету України та визначити їх розпорядником новостворений Центр. Має бути також створена громадська рада Центру, яка визначатиме пріоритети його діяльності та здійснюватиме нагляд за виконанням програм і конкретних проектів (ці функції можуть бути делеговані Національній комісії з питань закордонних українців після її розширення та внесення змін до нормативних документів, що регламентують її діяльність).

М. РОЗУМНИЙ – кандидат філософських наук